

Národohospodářský význam cenných papírů a úprava jich oběhu (cirkulace).

1. Úvěr a jeho sprostředkování cennými papíry.

Podnikatelská organisace, jak se vyvinula v moderní době, vytvořila rozsáhlá společenství lidské práce, která svou působnost projevují stále po širších oblastech, po případech po celém okrsku země. Rovněž ukojování potřeb i v nejprostších domácnostech vyžaduje nejrůznějších hospodářských statků, které dodávány bývají ze všech končin naší země.

V našich zemích pije se všeobecně káva vypěstovaná v tropech, je nám pokrmem rýže z těchž krajín, nosí se šatstvo a prádlo z látek bavlněných, vlněných i z jiných tkaniv, k nimž materiál dodávají po většině země mimo-evropské, svítíme americkým petrolejem a užíváme nesčíslných předmětů, které zhotoveny byly v nejrozmanitějších cizích zemích.

Vzájemné služby tyto sjednotily namnoze již lidstvo v hmotné společenství na celém povrchu zemském; podobnými styky umožňuje se vznik nejrozsáhlejších závodů, i povstala mohutná hospodářství soukromá i veřejná vládnoucí obrovskými kapitály. Na př. severoamerický „Ocelový trust“ („United States Steel Corporation“), nashromáždil již těžebního jmění přes 1.700 milionů dollarů (přes 8.800 mil. frs., či 8.400 mil. K), a jednotlivé podniky velkých států vyžadují podobně velikých kapitálů. Tak ve státních drahách pruských bylo do konce r. 1905. investováno na 9.700 mil. říšských marek (M) a hrubý jich výnos byl v r. 1905 1.730 mil. M., z něhož po úhradě provozovacích nákladů přebývalo čistých 695 mil. M.

Naproti tomu platný právní řád přiděluje napořád nejen výrobní a těžební prostředky, nýbrž také společenské věci jednotlivcům zcela jinak, nežli je to žádoucí a vhodné pro vytvoření dosud všeobecnou lidskou kooperaci, která je upravována podnikatelskou činností. Zejména jsou to ustanovení práva vlastnického a k němu se pojícího práva dědictvého, která kombinují všelike jmění zcela jinak nežli jak je toho zapotřebí ke zdárnému a úplně úspěšnému společenskému těžení. Jednotliví vlastníci buď nedovedou se svým jménem sami těžiti nebo jim to není vůbec ani dovoleno, u jiných zase jmění podobné obsahuje pouze nepatrné zlomky kapitálové, které o sobě se nedají dobře sužítkovati; i když někde byly snad okamžitě pohotově dostatečné prostředky vlastní, později buď pro nutné rozšíření podniku nebo po smrti podnikatelově nutným rozdělením dědictví nedostává se již potřebných kapitálů k provozování. Tak právo vlastnické zároveň s dědictvou podrobností je v patrném nepopíratelném sporu a neshoduje se s podnikatelskou organizací nynějšího národního hospodářství i porušuje se jím stále rovnováha, která se snad po případech někde v tom směru vyskytla.

Aby se podobné poruchy způsobované tímto právním řádem odčinily, k tomu slouží národohospodářské instituce směny a úvěru. Směnou umožňuje se totiž náležitý výběr statků k určité výrobě nebo k určitému těžení nebo ke spotřebě nezbytných, kdežto úvěrem docíljuje se nad to potřebné míry jmění a kapitálu, aby podniky v dostatečném rozsahu se mohly provozovati. Úvěrem převádí se užívání jmění od těch vlastníků, kteří se svými vlastními prostředky nedovedou nebo nemohou těžiti, na podnikatele, kteří zase nemají k těžení dosti svého vlastního jmění. Úvěrem převádí se tedy jmění pravidelně na ta místa, kde mu společenskými poměry kyne nejlepší využitkování, kdesi také jeví upotřebení jeho nejúčelnějším podle potřeb společenských. Ovšem projevuje se tak jenom určitá společenská snaha, která kapitály míní co nejlépe využítovati; skutečný výsledek nemusí s tím arci vždy býti ve shodě. Úvěrem pochybeným mohou se také dosti často kapitály roz-

plýtvati nebo se jich aspoň nepoužije pokaždé nejvhodnějším způsobem. To je přirozeným již osudem všech různých lidských zařízení; jednotlivé případy nezdařených úvěrních spekulací nemohou nikterak svědčiti proti národohospodářské účelnosti úvěru, bez kterého by se ani soukromá ani veřejná podnikání v moderní době mysliti nedala (za nynější vlády soukromého práva vlastnického a dědického).

Ale nejen k těžení nýbrž často i ke spotřebě je úvěr nezbytný. Za dřívějších dob, kdy nebyla ještě obecnou soukromá podnikatelská organisace, kdy jednotlivá domácí hospodářství si po většině sama postarovala, byl tento úvěr spotřební pravidlem, kdežto úvěr těžební býval téměř výjimkou. Tím vysvětluje se, že tehdy často bylo úvěru spotřebního, který byl poskytován skoro jen v nouzových rozpacích (n o u z o v ý ú v ě r), zneužíváno ke všelikému vykořisťování, že úvěr tu namnoze byl považován za lichvu a že úroky, — pravidelně příliš vysoké, — podmiňovaly nejen hospodářskou, nýbrž i osobní závislost ano i záhubu dlužníkovu.*) Tento nouzový úvěr sice dosud nevymizel ani lichvu nebylo lze zúplna odstraniti, ale jednak jeho důsledky sociální nejsou již tak osudny jako za dřívějších dob, jednak svým významem skoro úplně mizí proti úvěru výrobnímu a spekulativnímu.

Také hospodářsky sám úvěr spotřební může býti úplně na místě, když jedná se o nezbytné náklady a vydání, které najdou úhrady v budoucích důchodech dlužnickových. [Když na př. dlužník úvěrem si zjednává věci, které se spotřebují teprve v delších dobách: pořídil si na př. nákladnější nábytek, trvalejší šatstvo, obytné stavení, nebo užil půjčky na odborné vzdělání, které mu pojišťuje do budoucna větší důchod atd.] Zvláště veřejná hospodářství napořád byla nucena bráti útočiště ke spotřebnímu úvěru, když pravidelné jich důchody nepostačovaly ke krytí neobyčejných mimořádných vydání (za válek, za hospodářských krisí nebo následkem jakýchkoli jiných

*) Insolventní dlužník pozbyval osobní svobody, ano i vězněn a utracen mohl býti (na př. na základě starořímského nexu).

pohrom a nehod). Náklady (úroky) veřejného úvěru hradí se pravidlem z důchodů občanstva (daněmi).

Úvěrním jednáním převádějí se sice jednotlivé statky z vlastnictví věřitelova ve vlastnictví dlužníkovu, ale samým úvěrním jednáním prozatím se neměňívá nijak rozsah jmění dlužníkovu ani věřitelova. Věřitel, který jisté jmění (obyčejně buď přímo v penězích poskytnuté neb aspoň peněžité ocenitelné) převedl ve vlastnické držení dlužníkovu změnil tak jen formu svého jmění. Na místo práva vlastnického držení nabývá věřitel práva obligačního vůči dlužníkovi, vzniká proň pohledávka, která je rovně tak jeho jměním jako dřívější jeho nárok vlastnický. Naproti tomu dlužník nabytí sice vlastnického držení na věcech uvěřených, ale na vzájem za to podnikl dluh, který okamžitě vyvažuje nově jeho oprávnění vlastnické. Podstatně tedy zůstalo po úvěrním jednání jmění dlužníkovu i věřitelovo stejným, — [věřitel má pohledávku $= +a$, ale pozbyl práva vlastnického tomu rovnocenného $= b$, tedy mu patří $+a - b$, kdežto dlužník nabytí vlastnictví $+b$ a podnikl dluh a , tak že jemu zase patří $+b - a$], pouze užívání konkrétního jmění uvěřeného převedeno bylo tak od věřitele na dlužníka. Rozumným účelem úvěru je tedy patrně, aby jmění tak převedené dalo u dlužníka větší výtěžek nežli u věřitele. Tím se rovně vysvětluje, že za uvěřené statky (hlavně za peníze) se poskytuje věřiteli úrok a právě podnikání a zisky z něho nabyté umožňují dlužníkovi podobný výtěžek (podnikatelský zisk), — který pravidelně bývá vyšší než úrok. Proto úrok jeví se býti jen částí podnikatelského zisku a v tom zisku se také jeví jeho národohospodářské oprávnění. Je tedy úrok důsledkem podnikatelského těžení a nejnápadněji ukazuje se jeho takto odvozená povaha na př. při vkladech v peněžních ústavách: Banky a ostatní úvěrní ústavy dávají úroky ze vkladů, protože se jim pak pravidelně podaří tyto vklady výhodněji sužítkovati při různém těžení jakémkoli.

Je patrné, že úvěrním jednáním samým nemohou se stvořiti nové hospodářské statky. Úvěrem těžebním sice napomáhá se k tomu, aby buď nové statky byly vy-

robeny neb účelněji spracovány neb aby dané množství věcí lépe bylo využítkováno (dopravou nebo různými spekulacemi), ale takové množení společenského bohatství je pouze důsledkem podnikatelské činnosti, která úvěrem buď byla vyvolána neb aspoň povzbuzována. Fakticky vždy současně s pohledávkou ve jmění věřitelově vzniká dluh jakožto negativní položka jmění dlužníkovy (pasivum dlužníkovy proti věřitelovu aktivu). Vedle toho arci je tu souběžné převedení věcí hmotných (pravidelně peněz, řídčeji také jiného zastupitelného zboží) od věřitele na dlužníka.

Věřitel vzdal se úvěrem určitého věcného práva (vlastnického držení) a nabývá v pohledávce osobního nároku proti dlužníkovi — práva obligačního. Ale i tento osobní nárok obligační může býti podepřen jiným právem, věcným, na př. právem zástavním, že totiž dlužníkovy budoucí plnění pojistí se buď na věcech nemovitých (hypotekou) nebo na zboží movitém (zástavou ruční — Faustpfand). Ale toto věcné právo zástavní je pouze výpomocné (subsidiární), nastupuje teprve, kdyby dlužník svého obligačního závazku nemohl nebo nechťel splniti. — [Ovšem může při tom význam zástavního práva hospodářsky převažovati proti původnímu obligačnímu oprávnění, jako tomu často bývá při pohledávkách hypotekárních]. — Naproti tomu lze pohledávku do jisté míry od osobního poměru mezi věřitelem a dlužníkem odpoutati. Pohledávka, která bývá pravidelně (nikoli vždy) dotvrzena písemně, existuje vedle svého písemního průkazu a její osud nemusí býti od této písemní listiny odvislým: dlužník je zavázán plniti bez dodané listiny, když věřitel jinak svou pohledávku prokáže, nebo zase písemní doklad o pohledávce je bez účinků, když pohledávka z jakéhokoli důvodu buď nevznikla nebo později pro kteroukoli příčinu zanikla. Ale moderní národohospodářská potřeba, aby usnadněny byly styky úvěrní, vytvořila zvláštní druh písemných podkladů pohledávek, kterými se jejich určitý osobní ráz proměňuje skoro v nárok věcný, neodvislý již od určitých, konkrétních poměrů mezi jednotlivými dlužníky a věřiteli. Té povahy obchodním právním

zvykem nabyly cenné papíry neb efekty (les effets, Wertpapiere).

Cenný papír **stělesňuje** do jisté míry pohledávku. Pohledávka bývá tu ke svému písemnému dokladu tak vázána, že její plnění je možné jen na cenný papír, po případě je i vznik a existence pohledávky podmíněna formou cenného papíru: Dlužník nemusí, ba nesmí plnit, leč když se mu vydá cenný papír a věřitel bez cenného papíru nemůže plnění žádati. Mohou tedy v následcích toho cenné papíry býti podobně převáděny jako jiné věcné statky, jichž hodnota je založena v určitých vlastnostech hmotných. Ovšem nestávají se tím cenné papíry úplně samostatnými hodnotami, nýbrž jsou nicméně odvisly od jisté pohledávky, která však s nimi tak srůstá, že bez nich nemůže býti pravidlem plněna. Dlužník nemůže proti plnění cenného papíru činiti jiné námitky, leč jen která je patrna z obsahu a formy samého cenného papíru, nebo kterou může snad míti přímo proti osobě řádně legitimovaného vlastníka, který cenný papír k plnění předkládá (presentuje). Pro tyto své vlastnosti staly se cenné papíry znamenitými nástroji ke sprostředkování všelikého úvěru jak soukromého tak i veřejného a nejdůležitějším činitelem při podnikání a všelikém těžení.

2. Roztřídění cenných papírů.

Nejstarším cenným papírem je směnka, — jejíž původ sahá až do středověku (do 12. a 13. století). — Směnka původně byla určena ke sprostředkování platů z jednoho místa do druhého, později však bylo jí použito vůbec k uvěřování obchodnímu. Přísný způsob, kterým se pohledávka směneční vždy vymáhala, zaručil směnce záhy v obchodě všeobecnou oblibu, k jejímuž rozšíření pak zvláště přispěla ta okolnost, že závazek směneční zakládá se v pouhém formálně bezvadném znění papíru a ve skutečném podpisu dlužníkově, a že netřeba se ohlížeti